

УДК 130.122

О. О. Смольницька, асп., КНУТШ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО ХХ СТ. В КИЇВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена обґрунтуванню філософської методології у літературознавчих дослідженнях вітчизняної школи переломного періоду. Виокремлено спільні для філософії та літературознавства проблеми, концепти, принципи. Дослідження побудовано на основних позиціях матеріалу кандидатської дисертації.

Ключові слова: філософія, літературознавство, образ, концепт, Київський університет.

Статья посвящена обоснованию философской методологии в литературоведческих исследованиях отечественной школы переломного периода. Выделены общие для философии и литературоведения проблемы, концепты, принципы. Исследование построено на основных положениях материала кандидатской диссертации.

Ключевые слова: философия, литературоведение, образ, концепт, Киевский университет.

The article is devoted to the foundation of the of philosophical methodology in study of literature researches of home school of critical period. General for philosophy and literary criticism issues, концепты, principles, are distinguished. The research is built on the basic thesis of material of candidate's dissertation.

Keywords: philosophy, literary criticism, character, concept, Kyiv university.

Період розвитку філософії в Київському університеті кінця ХІХ – початку ХХ століття пов'язаний із залученням літературознавчих питань, тобто цей процес можна назвати складним і неоднозначним. У названий період відбулися зміни типів філософствування та перехід до нових традицій. На цей процес вплинула діяльність В. Асмуса, М. Зерова, А. Лободи, В. Перетца, В. Петрова (Бера, Домонтовича), Д. Чижевського та ін.

Філософія Київського університету (у 1837–1919 рр. Університету Св. Володимира) наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. мала складну історію, являючи собою амбівалентне явище. З одного боку, ідеологічні причини зумовлювали застережливий, традиційний підхід до аналізованих проблем, а з другого, філософи Київського університету залишили багатий фактаж для наступних поколінь і надавали велику увагу давнім джерелам, розглядаючи їх з текстологічної точки зору (праці А. Лободи, В. Перетца). Тому ці два аспекти мають враховуватися під час розгляду особливостей конкретної філософської системи.

Але досліджувані в Київському університеті філософські проблеми значно вплинули на становлення і розвиток українського літературознавства. Серед цих проблем передусім треба виокремити такі: проблеми творчості, суб'єкта, ідеалу прекрасного, мистецтва як феномену, принципів натхнення, естетичних категорій, інтуїції як методу пізнання та ін.

Ці актуальні проблеми літературознавства розглядалися в таких філософів кінця ХІХ – початку ХХ ст.: О. Новицького, О. Козлова, В. Асмуса, О. Гілярова, М. Грота та ін.

Філософська картина Київського університету визначалася кількома критеріями. По-перше, це криза раціоналізму, по-друге, розвиток позитивізму (О. Конт, Г. Спенсер), по-третє, виникнення "філософії життя" (С. К'єркегор, Ф. Ніцше, В. Дільтей та ін.). Таким чином, сучасні філософи, як-от В. Горський, пропонують дивитися на розвиток науки київської школи кінця ХІХ – початку ХХ ст. широко, тобто як на різні школи й напрями.

У літературознавстві кінця ХІХ ст. ще спостерігалася традиційна філософська парадигма, проте на початку ХХ ст. у працях В. Перетца помічається вплив учення С. Гогоцького. Зокрема, спроби об'єднати принципи аналізу і синтезу, індукції і дедукції. Особливо помітна в працях В. Перетца перша тенденція. Щеплення ідей С. Гогоцького (наприклад, про втрачену гармонію світогляду) на історичний ґрунт і заострення уваги на морально-етичних проблемах у досліджуваних творах Київської Русі (як-от "Слова про похід Ігорів") також спостерігаються в перетцівському дискурсі. Проте якщо

С. Гогоцький вирізняв віру і розум як визначні чинники філософської системи, то В. Перетц уже як філолог розводив ці два принципи, хоча й не завжди був послідовним у цьому протиставленні. Зокрема, аналіз есхатологічних картин в українському пісенному фольклорі якраз демонструє сприйняття єдності віри і розуму в світогляді середньовічної людини.

Отже, незважаючи на консервативність, філософія Київського університету почала розв'язувати нагальні проблеми, які виникли на початку ХХ ст. зі зміною парадигми. Сецесійність історії культури, у тому числі історії філософії, призвела до виникнення нових питань на класичному ґрунті. Відтак, літературознавство ХХ ст. і сучасна наука мають основою філософські погляди ХІХ ст., які, незважаючи на ілюзорну стрункість (точніше, спроби звести їх до однієї консервативної моделі), позначені впливом зарубіжних учень і навіть синтезом різних наук, як-от: мовознавства, історії, релігієзнавства, богослов'я, зародків культурології, тощо. Цей синтез розвинувся вже в новій науковій парадигмі ХХ ст.

Філософські проблеми ХІХ ст. були тісно пов'язані з проблематикою ХХ ст., і тому методологію дослідження цих питань можна вважати певною мірою традиційною. З одного боку, були накреслені нові підходи до нових питань, а з другого боку, монолітність філософської системи Київського університету ще не була зруйнована до кінця – принаймні, стосовно літературознавства. У цьому легко переконатися, ознайомившись зі світоглядною специфікою вчених початку ХХ ст., чия мисленева система сформувалася на основі ХІХ ст. Яскравий приклад – учення В. Перетца, адже, як згадує М. Гудзій, саме лекції з методології літератури цього вченого (вислухані автором у 1907–1911) змінили ставлення до філології на позитивне. Дослідник наголошував не лише на нових літературознавчих проблемах, але й відштовхувався у своєму дискурсі від поглядів братів Грімм, Т. Бенфея, Ф. Буслаєва, О. Пипіна, М. Тихонравова, О. Веселовського, О. Шахматова. Цікаво, що звернення дослідником до поглядів цих авторів ще раз підтверджує тяглість і взаємопов'язаність наукового дискурсу, адже, наприклад, М. Тихонравов вважав своїми вчителями Шевирьова (як історика літератури) та Ф. Буслаєва як компаративіста. Важливу роль тут відіграв організований В. Перетцом у 1907 р. "Семинарий русской филологии", на якому досліджувалися проблеми не лише давньої російської та української літератури, але й нових творів, причому в загальному розумінні [1]. Тобто тематика й проблематика літературознавства як науки були виведені на європейський рівень, що дозволило пізніше Д. Чижевському роз-

винути свою концепцію. Поєднання історичного дискурсу та компаративістики як надбання XIX ст. розвинулися в XX ст.

Аналізовані зміни у філології в контексті *fin de siècle* показують, яким чином еволюціонувало літературознавство: спочатку в контексті філософії, а потім уже в загальнокультурному та історичному. Зіставлені погляди В. Петрова та Д. Чижевського та наголошення на мало-відомих концептах дискурсу М. Зерова показують, що ці дослідники спочатку розвинули гіпотези генерації XIX ст., але згодом відійшли від консерватизму, побудувавши більш гармонійну і елітарну світоглядну систему.

Також треба врахувати, що наприкінці XIX – на початку XX ст. розвиток модернізму торкнувся й української науки, тому варто говорити про взаємне перетикання філософії та літературознавства в Київському університеті. Зокрема, про зміну філософської парадигми свідчить вплив праці А. Шопенгауера "Світ як воля і уявлення" (1819, в Україні відомої не раніше ніж у 1870-х рр., тобто на початку доби модернізму) на подальший літературознавчий дискурс: мистецтво створює ілюзію краси (і ця теза відображена, хоча подекуди і з певними модифікаціями, у світогляді неокласиків). Наприкінці XIX ст. розвивається ірраціоналізм, який остаточно оформлюється на початку XX ст. і триває до 1924–1927 рр., тобто проголошення соціалістичного реалізму. Навіть упорядкований світогляд неокласиків не можна вважати суто раціональним, тому що струнка форма не завжди означає відповідного змісту. Суб'єктивність мистецтва остаточно доведено, що показало ілюзорність віри в підпорядкованість творчості раціональному чиннику. Егоїзм як один із критеріїв, рушій і виявів мистецтва остаточно оформиться в українському дискурсі на початку XX ст., а саме до Першої світової війни.

І водночас теорія А. Шопенгауера не позбавлена класичного змісту, на що вказав В. Асмус, стверджуючи, що цей філософ був кантіанцем, але всім кантіанцям притаманне "негативне ставлення до діалектики та ортодоксальність у формально-логічних поглядах" [2].

Ще треба зазначити, що українська філософія кінця XIX – поч. XX ст. зверталася до християнських ідей, прагнучи віднайти гармонію, а з іншого – позначилася збільшенням ролі песимізму й навіть апокаліптичних мотивів, розчаруванням у науковому мисленні. В українській науці як християнській за духом переважав перший напрям.

Також слід докладніше з'ясувати поглядів Гердера на теорію культурно-історичних епох Д. Чижевського. Повного наслідування тієї чи іншої теорії у вчених Київського університету, звичайно, не спостерігається, у даному випадку скоріше можна казати про взаємопов'язаність поглядів у різних епохах, причому цей зв'язок можна розглядати як лінійно (взаємовплив теорій різних діячів, які жили в один період, як-от неокласики), так і вертикально (тобто зв'язок концепцій діячів різних епох, наприклад, від античності до XIX чи XX ст.). За лінійним способом можна порівняти погляди Г. Е. Лессінга, Й. К. Аделунга та Гердера: якщо перші два вчені вважали, що на культуру впливають зовнішні умови, то Гердер виступав як діалектик. Це не могло не позначитися на методології Д. Чижевського.

У передмові до "Ідей до філософії історії людства" (1784) Гердер писав: "...хіба не впорядковані часи, як упорядковані простори?" [3]. На його думку, людське призначення – упорядкувати оманливий хаос. Також наближає погляди Гердера і Д. Чижевського розгляд епох як "еонів": у Гердера "еон" означає переходи в історії людства, розташовані між переворотами (*Umwälzungen*) чи революціями (*Revolutionen*) світу; смерть

і перехід індивідуальної душі в інший, вищий стан отожднюються з такими самими процесами, але космічного масштабу, після чого Земля зазнає оновлення [4]. Хоча Д. Чижевський не вживає терміна "еон" у своєму дискурсі, але сам принцип розгляду цим дослідником культурно-історичних епох свідчить про цікаве, оригінальне використання гердерівського дискурсу, а саме – продовження і модифікацію без наслідування. Вплив гердерівського розуміння "еонів" помітний і у дискурсі В. Петрова про антитетичність культури. Тезу Гердера про ґенезу мистецтва як про "шлюб Ідеї та Знаку" [5] по-своєму розвинув Д. Чижевський, наголошуючи на ролі знаку в романтизмі на прикладі поезії Т. Шевченка.

Також наближає дискурс Д. Чижевського до гердерівського уявлення культурно-історичних епох як хвилевої лінії. Для Гердера хвилеподібний розвиток епох зумовлений математично: у цьому ланцюзі прибутку або спаду народи завдяки прогресу досягають максимуму, зумовленого взаємозв'язками [6]; такі максимуми кривої можна назвати й вузловими моментами.

Емоційно-песимістичне сприйняття, заковане в гердерівському дискурсі, дозволяє зрозуміти передумови виникнення не лише романтизму, але й модернізму, про що свідчать, зокрема, слова: "...тіні – ми, а фантазія наша малює лише сні" [7], або ж твердження про те, що розуму не дано збагнути зв'язку між причиною та наслідком, і в цьому полягає вада науки [8]. Тому не дивно, що в XX ст. раціональний чинник перестав задовольняти науковців, тоді як у XIX ст. все ж таки були штучні спроби пояснити об'єкт і предмет дослідження за допомогою розуму, хоча такий метод міг зводитися до ілюстративного чи текстологічного (А. Лобода).

Із цього аналізу зрозуміло, що зв'язок української філософії та літературознавства із синтетичними дисциплінами проявився завдяки пізнанню через німецькомовні джерела. Розвиток таких запозичень, їхня модифікація вже на національному ґрунті та поєднання з різними філософськими системами, попри свою вдавану строкатість, на початку XX ст. виявився перспективним і тому про спостерігається до другої половини XX ст., але вже не в радянській, а в діаспорній науці. Зокрема, це стосується праць Д. Чижевського. У цьому плані варто розглянути зв'язок теорії культурно-історичних епох цього вченого з теорією "культурних хвиль" Генріха Вольфліна (про це натякнула Н. Зборовська), чії історико-мистецтвознавчі праці були найавторитетнішими серед інших німецькомовних джерел у XX ст. Зокрема, дослідниця пояснювала свою гіпотезу так: "Дуалістична модель історичності Г. Вельфліна відображала загальнокультурний розвиток на основі "культурних хвиль", які змінюють одна одну, починаючись як стилі – класичний або ренесансний і романтичний або бароковий (іншими словами – "лінійний" стиль на основі переваги метонімічного тропу та "живописний" – на основі метафоричної домінанти)" [9].

Д. Чижевський, звичайно, знав і згадував праці Г. Вольфліна. "Формалізм" цього дослідника, закладений в аналізі передусім пластичної форми, стосується образотворчого мистецтва (у даному разі архітектури), але цей підхід знайшов свій розвиток в поглядах Д. Чижевського на культурно-історичні епохи, стилі та напрямки. Зокрема, це стосується виокремлення українським дослідником прикметних рис орнаментального стилю, ренесансу, бароко тощо не лише в образотворчому мистецтві, але й в художній літературі, причому для Д. Чижевського одне витікає з другого, обидва види мистецтва – вербальне і невербальне – пов'язані між собою, і не завжди навіть можна чітко визначити прерогативу словесного мистецтва над пластичним, і напва-

ки. Це пов'язано з інтуїцією, увагою до символу, художнього образу тощо. При цьому ні у Г. Вольфліна, ні у Д. Чижевського не можна знайти хаотичності чи невідзначеності. Обидва дослідники мають строгу систему.

Неокантіанська увага початку ХХ ст. до самоцінності художніх цінностей (які не виконують якусь іншу – дидактичну, соціальну тощо – функцію) зумовлена розвитком модернізму. Такий погляд на мистецтво, звичайно, контрастував із консервативними підходами ХІХ ст., в яких у кращому випадку, можна знайти тезу про те, що література віддзеркалює життя. Але сама сутність літератури залишалась або псевдовизначеною як дидактика чи фетиш, або ілюзорною, невизначеною, з огляду на еволюцію мистецтва. Наукові пошуки початку ХХ ст. являють собою спробу зняти цю суперечність, подати хоча б часткове розв'язання проблеми, і в даному разі такою "панацеєю" стає саме філософська методологія.

Таким чином, світоглядна позиція представників київської інтелігенції кінця ХІХ – початку ХХ ст. базувалася на віднайденні балансу між двома чинниками: національним (дослідження якого тільки формувалося) та інтелектуальним. У розвідках, присвячених художній літературі, була наявна спроба простежити еволюцію мистецтва. Також на перший план виходить аналіз особистісного аспекту в літературі, образу автора, творчої рефлексії,

Отже, у літературознавчих працях Київського університету кінця ХІХ – початку ХХ ст. закладене філософське підґрунтя, яке має змішаний або перехідний характер, маючи, з одного боку, аристотелівську увагу до логіки і теоретичних засад поетики, інтерес до раціоналізму, а з другого боку – платонівську ідею стосовно форми і змісту, ейдосів і емоційного навантаження художнього образу. Розглянуті джерела базуються на синтезі літератури, філософії, культури, історії (і, відповідно, філософії історії), маючи виразний онтологічний характер.

Із цього аналізу стає зрозумілим, що собою являє літературознавство взагалі та на сучасному етапі зокрема. Специфіка літературознавства полягає у тому, що досі ця галузь, на нашу думку, не відокремилася категоріально й навіть змістовно від філософії. Таким чином, літературознавчий аналіз являє собою й філософський, оскільки оперує спільними для обох дисциплін категоріями, як от форми і змісту, прекрасного, краси, потворного тощо, морально-етичними цінностями (так, у літературознав-

чому аналізі деяких окремих проблем, як-от релігійних, не визнається, вони розглядаються або як філософські, або як морально-етичні), тощо. Філософський чинник у літературознавстві досі потужний, і філологія не звільняється від нього; урешті-решт, такий пуризм і неможливий через спільну змістову складову. У протилежному разі відбувається зведення літературознавчого аналізу до примітивного формального або текстологічного, де розшифрування реалій, художніх засобів тощо зрідка спирається на філософські здобутки.

Іншими словами, під час аналізу літературознавець повинен ураховувати можливість філософського кола читання в досліджуваного автора, навіть якщо письменник не створив власної філософської системи. Слід пам'ятати, що все одно художній твір несе в собі світоглядну систему, яка може бути емпіричною чи недостатньо глибоко висловленою, але вона все одно наявна через індивідуальний чинник.

Отже, літературознавство – це галузь, в яку інтегруються здобутки інших дисциплін, передусім гуманітарних. Ця інтеграція відбувається не завжди рівноцінно й ефективно, тому літературознавчий процес ніколи не був і не є рівномірним. Прогресивність запозичення інших моделей виявляється в дієвості нових методів, регресивність – у штучному затриманні старих нежиттєздатних конструкцій.

Таким чином, літературознавець повинен не лише застосовувати глибокий аналіз, але й орієнтуватися в пошуку тем і виокремленні проблем на філософські здобутки, водночас уміючи відкидати зайве й зважати на історичні передумови виникнення того чи іншого твору, щоб уникнути сліпого копіювання, а відтак, ерзацу.

1. Гудзій М. Із спогадів [Текст] / М. Гудзій // З іменем Святого Володимира : у 2 кн. Кн. 1. / упоряд. В. Короткий, В. Ульяновський. – К. : Заповіт, 1994. – С. 315–316. 2. Асмус В. Ф. Диалектика Канта [Текст] / Валентин Фердинандович Асмус. – Изд. 2-е. – М. : Изд-во Коммунистической академии, 1930. 3. Гердер И. Ф. Идеи к философии истории человечества [Текст] / Иоганн Фридрих Гердер ; пер. и прим. А. В. Михайлова. – М. : Наука, 1977. – С. 9. 4. Там же. – С. 661. 5. Там же. – С. 242. 6. Там же. – С. 442. 7. Там же. – С. 205. 8. Там же. – С. 236. 9. Зборовська Н. В. Психісторія новітньої української літератури: проблеми психосемантики і психопетики [Текст] : автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.01.01; 10.01.06 / Зборовська Ніла Вікторівна. – к., 2007.

Надійшла до редколегії 15.03.12

УДК 160.1

Н. Т. Супрун, асп., КНУТШ

ЛОГІКА ЯК ПРАКТИЧНА ДИСЦИПЛІНА В КИЇВСЬКІЙ ДУХОВНІЙ АКАДЕМІЇ (1819–1920 рр.)

В статті аналізуються логічні погляди представників Київської духовної академії. Зазначається особливість розуміння поняття "практичної логіки" та її місця серед інших наук.

Ключові слова: практична логіка, прикладна логіка, образ логіки, закони логіки, форми мислення, методологія.

В статье анализируются логические взгляды представителей Киевской духовной академии. Подчеркивается особенность понимания понятия "практическая логика" и ее места среди других наук.

Ключевые слова: практическая логика, прикладная логика, образ логики, законы логики, формы мышления, методология.

In this article analyzes logical views of representatives of the Kiev Theological Academy. Emphasized specificity of understanding the concept of "practical logic" and its place among other sciences.

Keywords: practical logic, applicable logic, the image of the logic, the laws of logic, forms of thought, methodology.

З огляду на розбудову незалежної української держави, важливими стають питання, що пов'язані з історичною та культурною спадщиною. Не можливо говорити про сьогодення не знаючи минулого. Ось чому звернення до філософських здобутків представників Київської духовної академії (1819–1920 рр.) все більш стають актуальними. Досягнення вітчизняної логіки вказують на існуючий розрив між розробкою теоретичної бази та

історичної бази логіки. Ці дві сфери тісно зв'язані між собою, проте питанню історії української логіки приділено недостатньо уваги. Це створює невидимий бар'єр між ними і відкидає здобутки українських логіків-філософів в забуття.

Проблема співвідношення логіки як теоретичної та практичної дисципліни не є новою, але це не впливає на її актуальність. За все існування логіки як науки її